

Nyutgivelse 2021

LOKALHISTORIE BIRKENES

Heftet var opprinnelig utgitt som et undervisningshefte for skolene i Birkenes kommune. Det er skrevet på nytt og bildene er skannet på nytt.
Red. Per Gunnar Knutson

Militærmoen ved Birkenes kirke.

Tekst: Åsmund Knutson
Foto: Johannes Agerbo

Forord.

Dette heftet ble første gang gitt ut av oppvekstsjefens veiledningstjeneste i Birkenes kommune i 1997.

Det er skrevet av Åsmund Knutson, med fotoer og illustrasjoner av Johannes Agerbo. Bildet av Gnr. 35 Bnr. 2 Moen er fotografert av Arnfinn Flaa i 1953 og brukt i Norges Bebyggelse.

Ellers er det foretatt bare noen få, små språklige endringer.

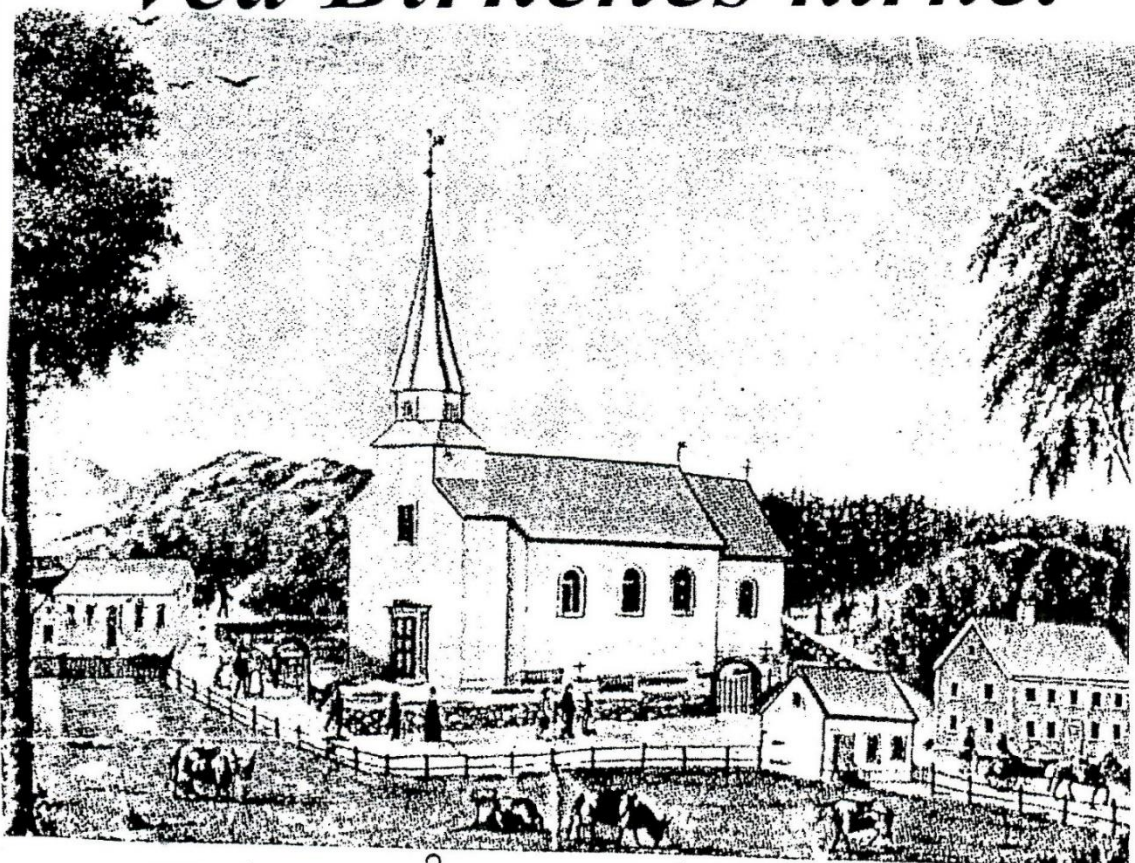
Birkeland 27. sept. 2021

Per Gunnar Knutson

Innhold:

Den opprinnelige forsida	s. 3
Norge – et «Ledemod»	s. 4
En ny norsk hær	s. 4
Agdesiden Fähnlein	s. 4
Kart over kirkebygda i Birkenes	s. 7
Birkenes- og Høgilt- gårdene	s. 8
Skjema militæroppstilling	s. 9

Militærmoen ved Birkenes kirke.

*Tekst: Åsmund Knutson
Foto: Johannes Agerbo*

Birkenes kommune

Utgitt av oppvekstsjefens veiledningstjeneste.

© 1997

Militærmoen ved Birkenes kirke

Norge – et «Ledemod»

På riksdagen i København 1536, da reformasjonen ble innført i Danmark og Norge, avsatte kong Christian III det Norske Riksråd og bestemte at Norge ikke lenger skulle være et eget kongerike. Landet skulle være et «Ledemod», en del av Danmarks rike til evig tid på samme måte som Jylland, Fyn og Sjælland.

Med det kongebudet mista Norge retten til å ha en egen nasjonal hær. Det ble markert ved at kongen sendte sin tro tjener Peder Hanssøn til Norge for å overta landets viktigste festning Akershus og Akershus hovedlen.

En ny norsk hær

Under Trettiårskrigen (1618-48) mellom protestanter og katolikker i Europa ville Christian IV (1588-1648) hjelpe protestantene med sin hær av leiesoldater. Det endte med katastrofe både for hær og konge. Hæren ble oppløyst, og kongen greide så vidt å berge seg på flukt tilbake til Danmark. Etterpå herja fiendtlige soldater i Jylland.

Norge var ikke direkte berørt i denne krigen, men Christian IV ga likevel ordre til å bygge blokkhus i Norge ved innløpa til Kristiania, Langesund, Bergen, Trondheim og på Flekkerøya. (Kristiansand var ennå ikke blitt grunnlagt.) Og 9 dager seinere, den 28. januar 1628, kom Christian Quarts Krigsordinans om oppretting av en ny norsk hær. Det skulle være en verneplikthær bygd på utskrevne bondegutter og underholdt av bøndene i Norge.

Hver bygd ble inndelt i soldatlegder, der 1 legd, som svarte til 4 fullgårder (eller 8 halvgårder eller 16 ødegårder), skulle ha ansvar for 1 soldat. For heile Norge ble det 6243 fotsoldater. Denne nye hæren skulle ledes av yrkesoffiserer. Og alt i juli 1628 kom offiserene til Akershus festning: 5 majorer og 143 kapteiner. Det var helst utlendinger som kom, mest tyskere. Den norske hæren ble kommandert på tysk. Hvert kompani skulle bli ledet av 12 yrkesmilitære.

Agdesiden Fähnlein

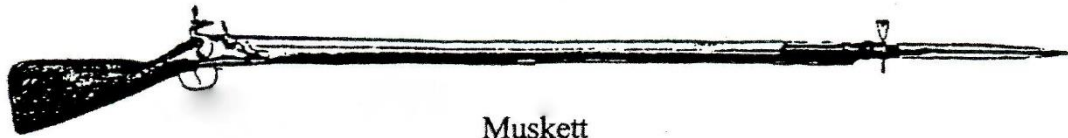
Agdesiden var den delen av Norges sørspiss som omfatta de fire smålenene Nedenes-, Råbyggelaget-, lister- og Mandal smålen. (Agderfylkene.) Lensherren på den tid var Christoffer Gøye. **Fähnlein** er et tysk ord for ei lita fane, eller som her, en liten militæravdeling.

Agdesiden Fähnlein var en hæravdeling på 393 menige soldater skrevet ut etter legdesystemet og underholdt av bøndene.

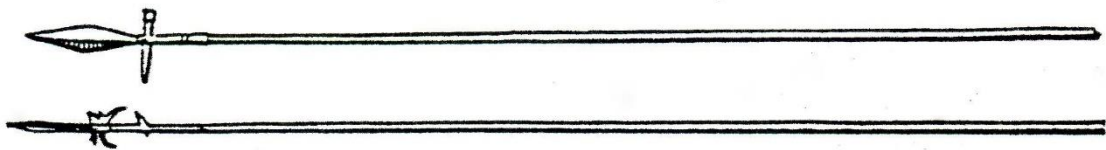
Ledelse: Avdelingen ble ledet av 12 yrkesaktive militære: 1 kaptein, 1 løytnant, 2 sersjanter, 4 korporaler, 1 piper (hornblåser), 1 trommeslager og 1 profoss (Han sørge for at soldatenes idømte straffer ble utført).

Våpen: Halvparten av soldatene var musketerer med muskett (munnladningsgevær med flintelås). Resten var enten pikenerer med sverd (pike er et 8 alen langt spyd av ask)

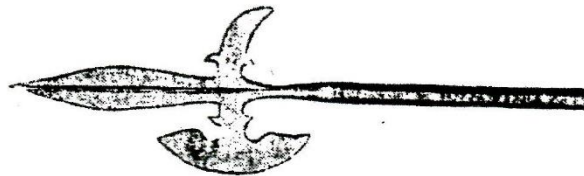
eller sverd og hellebard (ei langskafta, halvmåneforma stridsøks med en spiss retta framover eller bakover).

Muskett

Piker

Hellebard

Annet materiell: Til ekserserplassen hørte ei skyteskive, ei tremerr og en gapestokk. De to siste innretningene var for disiplinens skyld.

Depot: Militærmateriellet ble gjerne oppbevart på loftet i kirka. Men noe kunne bli tatt vare på i private hus. Ved en brann i 1750 på Øvre Håbesland strauk det med «et Kongens Gevæhr» opplyste Commandersergeant Froholt på Sand Ting 30. juni 1750. «Noget av Lægdets Soldatmundering» gikk og tapt, men det meste ble berga.

Eksersermoen: Militærøvelsene fram til 1828 ble gjerne lagt til en flat mo noe mindre enn en fotballbane i nærheten av kirka. Den første eksersermoen for Agdesiden Fähnlein ble lagt til kirkebakken ved Birkenes kirke. Men etter hvert ble det eksersert andre steder og: I Vestre Moland (Møglestumoen), på Reiersøl i Froland, på Laugmannsgården i Holme (Kaddeland), ved Bygland hovedkirke, i Sønedeled, på Kongsgårdens grunn ved Oddernes kirke og ved Vegusdal annekskirke.

I Vegusdal lå eksersermoen for 1. Råbyggelagske Kompanie på Kyrkjemoen ved Vegusdal gamle kirke, en tørr lyngmo på 150 alen x 60 alen. Gapestokken skal ha stått utenfor den nordre kirkegårdsporten og tremerra på «Bedehushaugen».

Ved Herefoss kirke ble det bygd telthus på Teltmarken nord for det gamle skolehuset for 1. Råbyggelagske Kompanie. Det ble brukt til å oppbevare militære effekter i. På Rettestøl skal det ha vært både kapteinsgård og ekserserplass.

Militær tjenestetid: Militærøvelsene på kirkebakken tok til «når preken var til ende og gudstjenesten over» 4 søndager i januar og 4 søndager i september. Den aktive tjenestetida var 3 år, og de utskrevne legdsoldatene sto i rullene i 10 år.

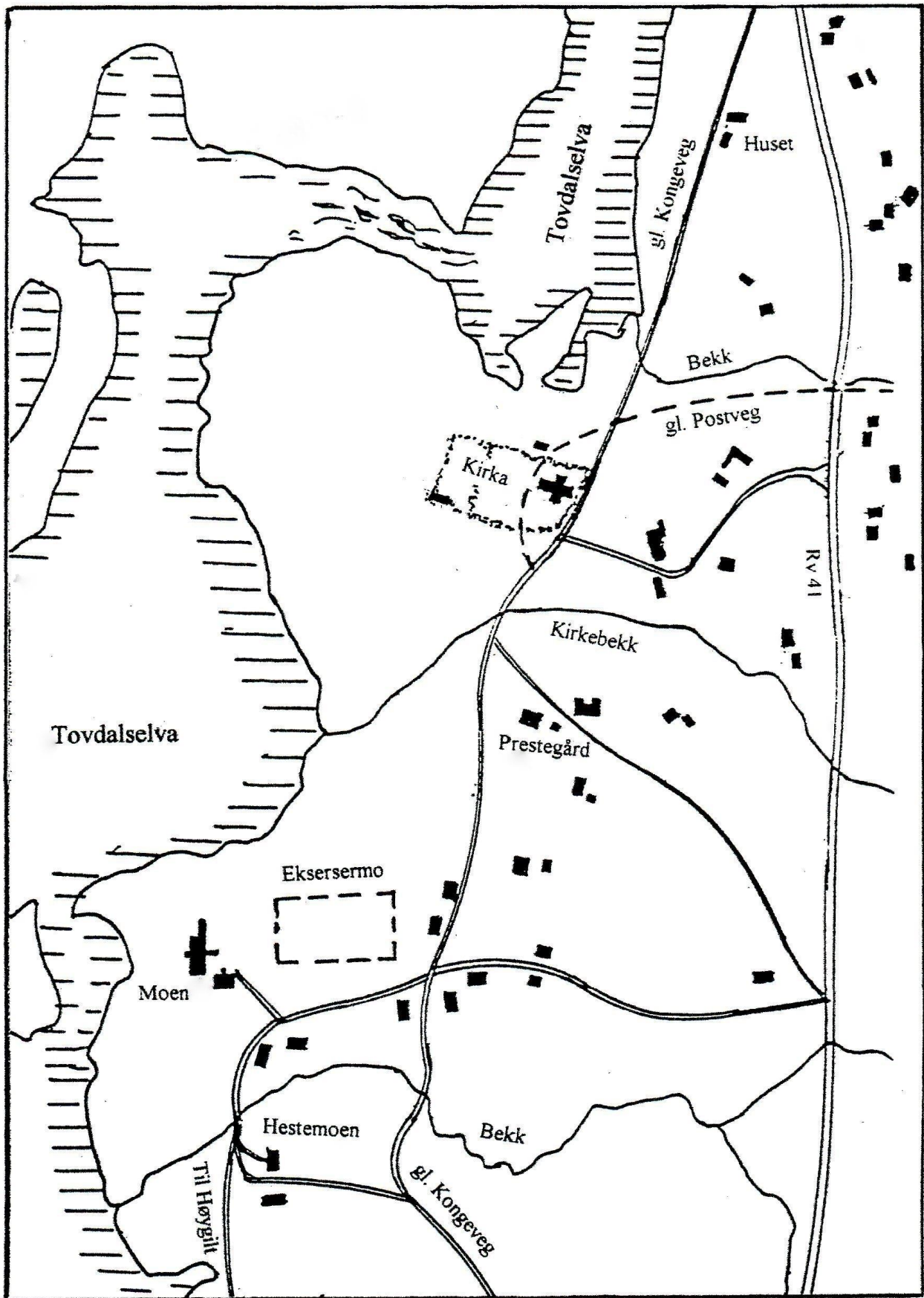
Birkenes kirke

Bildet er fra 1845. Huset til høyre ble flytta lenger bort i 1850. Huset i midten er Prestestua, som presten tok inn i når han kom kjørende med hest fra prestegården i Tveit. Huset til venstre ble flytta opp til hovedveien (Rv 41) i 1880. I bakgrunnen sees litt av den gamle Postveien over heia til Tveide.

Gnr. 35 Bnr. 2 Moen på gården Birkenes

Kart over Kirkebygda i Birkenes

Birkenes- og Høygilt- gårdene

Det var nok flere grunner til at den første militærmoen for Agdesiden Fähnlein ble lagt til kirkebakken ved Birkenes kirke. Den lå sentralt til midtveis ved den gamle Kongeveien gjennom Agdesiden. Der var og god plass på den flate moen ut mot Tovdalselva sørvest for kirka.

På et kart fra 1743 over Birkenesgården står det bl.a. skrevet: «Accurat Situasjon Kart over Gaarden Birkenes, udi Birkenes Sogn og Kristiansands Stift skyldende 3 ½ Huud Benificered Gods er forfatted af Hans Kongelig Majestæts Birkenes d: 12. October 1743».

På kartet er det tegnet inn noen hus like vest for kirka. «Postvej» kommer ned til husklynga fra øst. «Kongevej» i nor-sør retning går like øst for kirka. Straks sør for kirka er det «Ager», og litt lenger borte i sør-vest er det «Moe med smaa Krat».

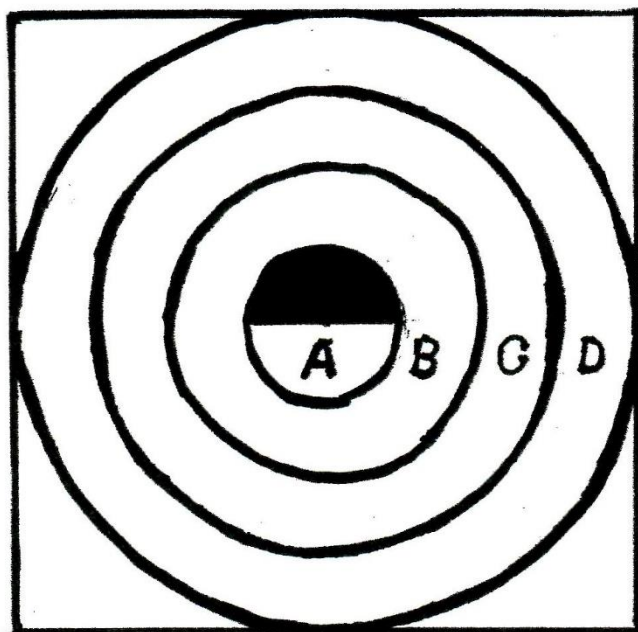
Det var der borte på moen ved Tovdalselva den første militærmoen for Agdesiden Fähnlein ble lagt. Gården som ligger der nå, heter fremdeles Moen. Birkenes-gården var prestegods fram til 1846.

Om lag 200 meter sør for Moen ligger «Jordstykket Hestemoen» ved elva. Det var opprinnelig en husmannsplass, men ble frikjøpt i 1885. Der var det lagelig for soldatene å sette hestene sine, når de kom ridende til militæreksersisen. Plassen heter fremdeles Hestemoen.

Sør for Birkenes-gården ligger grannegården Høygilt, som i 1628 var delt i et kirkegods og et prestegods. Prestegodset ble brukt til offisersgård heilt fram til 1852, da Søren Rasmussen fikk kongelig skjøte «paa den Chefsgaard for 10de Batterie udlagte Gaard Høigilt af Skyld 6 Daler og 3 Ort...»

Avstanden fra eksersermoen ved kirka til Kapteinsgården på Høigilt er om lag 1,5 km langs den gamle Kongeveien.

Skyteskiva

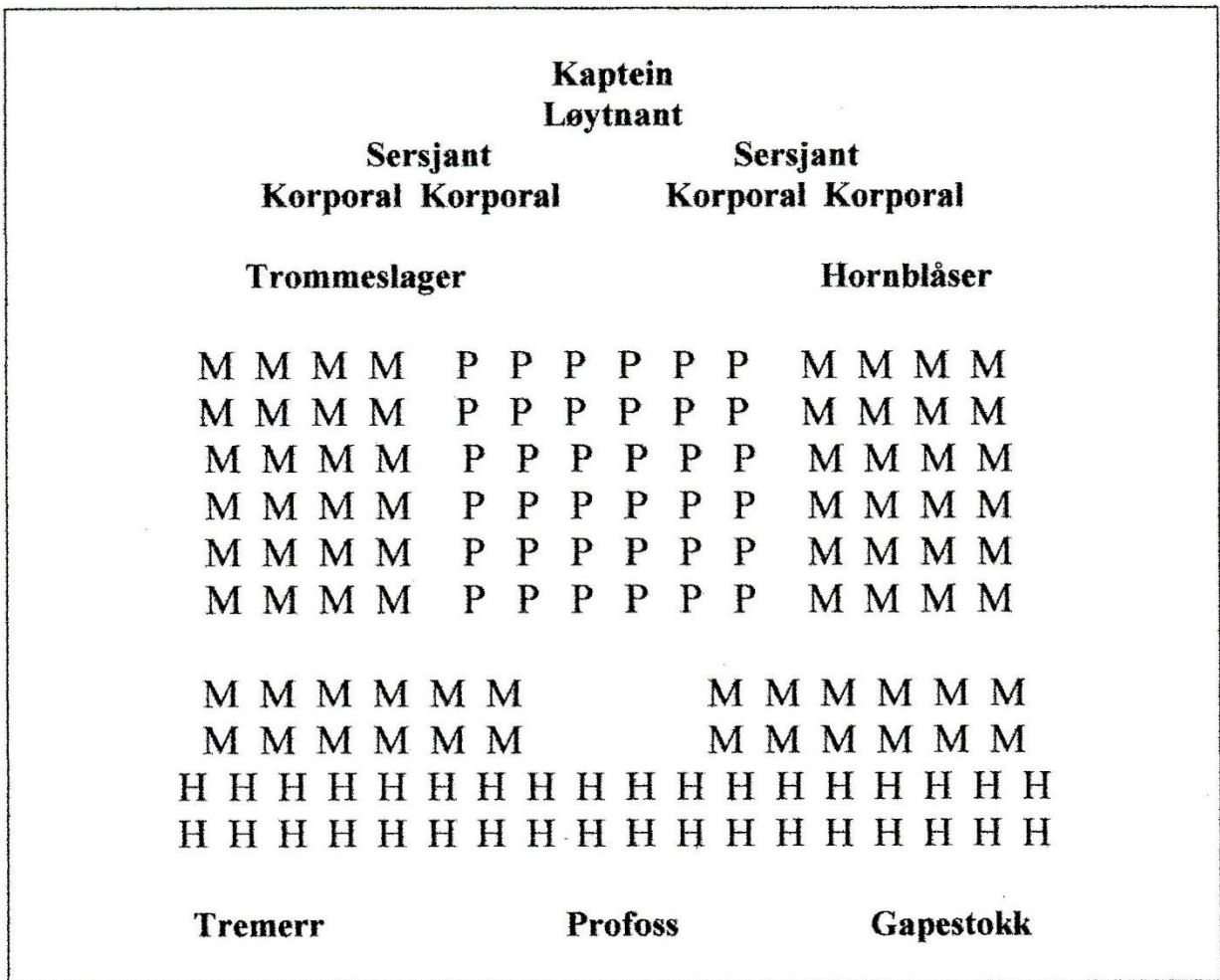
A = Blink (okseøye)

B = Inni (Godtatt)

C = Romslig (Skjor)

D = Ute (Ikke godtatt)

Militærmoen

Dette er en militæroppstilling på 144 soldater slik den kunne ha sett ut etter Gustav Adolfs metode, som han vant viktige seirer med i Trettiårskrigen.

P = 36 pikanerer. De står oppstilt i en firkant (bagtalie) i midten framme i avdelingen.

M = 72 musketerer. De er oppdelt i 3 lag og oppstilt på fløyene og bak i bagralien.

H = 36 soldater med hellebarder og sverd. De står oppstilt bakerst i militærkorpset.

Tremerra og gapestokken hører bare til ved ekserserplassen sammen med profoss.

Kilder: Fædrelandsvennen etter manuskript av oberstløytnant Børre Gundersen.

Norge i dansketiden. Cappelens forlag.

Norges Historie, bind VI. Cappelens forlag.

Tekst: Åsmund Knutson

Foto: Johannes Agerbo